

следствие и суд может интересоваться способностью не свидетеля или потерпевшего, а обвиняемого (подсудимого) правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для дела, и давать о них правильные показания. Но могут быть и более сложные сочетания предметных видов судебно-психологической экспертизы.

Теория и практика судебно-психологической экспертизы – это не застывшая сумма знаний и навыков, а живая и развивающаяся область прикладной психологии. Важный импульс развитию судебно-психологической экспертизы придадут и происходящие в настоящее время изменения в законодательстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. О судебной экспертизе : Закон Украины от 25.02.1994 № 4038-ХІІ.
2. Приказ Минюста от 12.12.2011 № 3505/5 «О утверждении Инструкции о особенности проведения судебно-экспертной деятельности аттестованными судебными экспертами, которые не работают в государственных специализированных экспертных учреждениях».
3. Уголовно-процессуальный кодекс Украины № 4651-VI от 13.04.2012.
4. Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних / Г.М. Миньковский. – М. : Госюриздат, 1959. – 207 с.
5. Выготский С.Л. История развития высших психических функций / С.Л. Выготский / Собр. соч. – М. : „Смысл», 1984. – Т. 3. – 1136 с.
6. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе [Электронный ресурс] / Ф.С. Сафуанов. – Режим доступа : //file://localhost/C:/Documents%20and%20Settings/Master/My%20Documents/психология/Судебно-психологическая%20экспертиза%20в%20уголовном%20процессу/Сафуанов%20Ф_С_%20Судебно-психологическая%20экспертиза%20в%20уголо%20(9).htm.
7. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза [Электронный ресурс] / И.А. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1988. – Режим доступа : <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000006/st000.shtml>.

УДК 242.98

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ДІЯЛЬНІСТЮ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ

TACTICAL PECULIARITIES OF THE VICTIM'S INTERROGATION IN THE INVESTIGATION OF FRAUD RELATED TO THE ACTIVITIES OF THE CREDIT UNION

Ковальчук О.В.,
інспектор сектору ювенальної превенції
Шевченківський відділ поліції ГУНП у Львівській області

Статтю присвячено особливостям допиту потерпілої особи у кримінальних провадженнях, пов'язаних із шахрайством у сфері діяльності кредитної спілки. З огляду на процесуальний статус та психологічні особливості допитуваних осіб та умови сприйняття ними злочинної події, наведені рекомендації щодо предмету допиту. Розглянуті питання, пов'язані з особливостями встановлення комунікативного контакту з особою, постановкою запитань, пред'явленням документів.

Ключові слова: допит, кредитна спілка, потерпілий, слідча (розшукова) дія, тактичний прийом, шахрайство.

Статья посвящена особенностям допроса потерпевшего лица по уголовным делам, связанным с мошенничеством в сфере деятельности кредитных союзов. С учетом процессуального статуса и психологических особенностей допрашиваемых лиц, а также условий восприятия ими преступления приведены рекомендации относительно предмета допроса. Рассмотрены вопросы, связанные с установлением во время допроса коммуникационного контакта, постановкой вопросов, пред'явлением документов.

Ключевые слова: допрос, кредитный союз, потерпевший, следственное действие, тактический прием, мошенничество.

The article is dedicated to examination of the features of tactical peculiarities of the victim's questioning in criminal proceedings related to the fraud in the area of activity of the credit union. Given the procedural status and psychological characteristics of the questioned persons and the terms of their perception of the criminal event by them, the recommendations on the subject of examination are presented. It is claimed that the questioning of the victim can be seen as a means to obtain evidence and the verification of the already obtained ones. The process of the victim's questioning from a theoretical point of view is divided into preparatory work and final stages. Much attention is paid to the preliminary stage of examination. The questions related to the peculiarities of establishing communication contact with the person being questioned and the preparing of a list of questions to ask during the interrogation to establish the circumstances of the crime are observed. This type of crimes is peculiar with leaving the documentary traces. That is why the attention to the need for preliminary preparation of documents for their further presentation during the questioning of the victim is paid. The attention is also drawn to the need to study specific issues of the credit union, and the ability to attract the necessary specialists for the questioning.

The working process of interrogation of the victim is characterized mainly with lack of conflict situations. This is due to the fact that the goals of the investigator and the victim are the same. Two tactical combinations that can be used during the interrogation are proposed. One of them is related to the presenting of the documents and the other is without the documents. The second tactical maneuvering is typical for the initial questioning of the victim and one of the areas of investigation is linked to the detailed location of ascertaining documents, which contain information on the fraud committing. The content of the interrogation is primarily determined by taking into account the provisions of Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «On circumstances to be proven in criminal proceedings». As a result of the interrogation of the victim, the main directions of the information obtained during the questioning are outlined: 1) identification of the persons who may be questioned; 2) determination of the possible locations of documents; 3) determination of the approximate amount of damages; 4) determination of the persons who may be involved in the fraud committing.

Key words: interrogation, credit union, victim, investigator (detective) action, tactical, fraud.

Розслідування будь-якого злочину являє собою цілеспрямовану діяльність слідчого зі встановлення істини. У криміналістичній літературі вказується на три основні сторони цієї діяльності: пізнавальну, перевірочну та комунікативну. При цьому предметом наукових кримінальних процесуальних та криміналістичних досліджень найчастіше стають окремі дії чи комплекси (алгоритми) дій слідчого, пов'язані зі збиранням, дослідженням, оцінкою та використанням доказів, що відповідає пізнавальному та перевірочному аспектам діяльності слідчого. Разом із тим системних досліджень комунікативної сторони діяльності слідчого відносно небагато.

Розслідуючи злочин, слідчий вступає в контакт (взаємодію) і встановлює різноманітні відносини з широким колом підприємств, установ, організацій, посадових осіб та пересічних громадян. Найчастіше метою їх спілкування є отримання доказової чи орієнтуючої інформації, що сприяє якісному веденню розслідування злочинів. Під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, таке спілкування відбувається зазвичай під час допиту, який хоч і є найпоширенішим способом отримання доказів, був і залишається складною, багатоплановою слідчою (розшуковою) дією.

Висвітленню тактичних особливостей проведення допитів присвятили свої роботи В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, Є.П. Іщенко, В.В. Коваленко, В.Е. Коновалова, М.І. Порубов, В.Ю. Шепітько та багато інших вчених. Останніми роками це питання у своїх наукових розвідках розглядали А.І. Анапольська, В.В. Баранчук, О.М. Бондарчук, М.І. Бортун, О.П. Вашук, А.М. Гурова, В.В. Давидович, В.А. Нечитайло, В.В. Колесніков, О.Ю. Татаров тощо.

Метою статті є дослідження особливостей допиту потерпілої особи під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, та розробка з урахуванням цих особливостей тактичних рекомендацій щодо його проведення.

Досудове розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, розпочинається з моменту внесення відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України) [1]. Основним засобом збирання та перевірки вже зібраних доказів у будь-якому кримінальному провадженні є слідчі (розшукові) дії, що повинні проводитись та бути оформленими відповідно до вимог КПК України.

Одним із процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні є показання – відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту особою з відповідним процесуальним статусом щодо відомих їй обставин, які мають значення для цього кримінального провадження.

Показання потерпілого – це дані, повідомлені ним на допиті під час проведення досудового розслідування чи в судовому розгляді. Допит потерпілого під час досудового розслідування повинен проводитись на підставі вимог, зазначених у статтях 223–224, 226, 227 і 232 КПК України. Зміст показань потерпілого має певні особливості. Вони здебільшого пов'язані з обставинами злочинного посягання. Значним може бути й обсяг відомостей про фактичні обставини справи, які відомі лише потерпілому. Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним на допиті, є невід'ємною частиною його показань. Будь-які показання потерпілого, перш ніж вони будуть використані під час прийняття слідчим, прокурором рішення, повинні бути перевірені. Перевірка здійснюється шляхом співставлення з доказами, які вже є в справі [2, с. 260–261].

Допит у будь-якому кримінальному провадженні займає одне із центральних місць, оскільки він зазвичай є основою для прийняття слідчим рішення про необхідність проведення інших слідчих (розшукових) дій та подальший хід розслідування. Від того, наскільки повними, достовір-

ними і точними є відомості, отримані від потерпілого у кримінальному процесі, як зазначають В.О. Образцов та С.М. Богомолова, залежить якщо не все, то багато чого [3, с. 3].

Як і проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, допит потерпілої особи у криміналістичній літературі умовно поділяють на три етапи – підготовчий, робочий та завершальний. Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань під час допиту є належна підготовка до його проведення.

На підготовчому етапі допиту потерпілої особи слідчому необхідно: 1) вивчити матеріали кримінального провадження; 2) визначити послідовність допиту осіб (якщо потерпілих кілька осіб); 3) зібрати відомості про особу допитуваного; 4) опанувати (ознайомитися) спеціальні знання; 5) вибрати спосіб встановлення комунікативного контакту; 6) визначити час, місце і режим проведення допиту; 7) підібрати речові докази (документи) для пред'явлення допитуваній особі; 8) визначити необхідні технічні засоби фіксації; 9) скласти план допиту (перелік питань відповідно до предмету допиту) та спрогнозувати його перебіг і результати [4, с. 256].

Щодо вивчення матеріалів кримінального провадження, то на практиці може виникнути дві типові ситуації. Перша – коли повідомлення про шахрайство щойно надійшло від потерпілої особи і слідчий після реєстрації інформації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань у своєму розпорядженні має відносно мало задокументованої інформації з приводу цього. Допит такої особи проводиться вперше, і часу для підготовки до нього у слідчого обмаль. Тут, на нашу думку, слідчому варто по можливості більше уваги звернути на визначення способу встановлення комунікативного контакту з допитуваною особою та визначення переліку обов'язкових запитань до неї. Друга – коли з часу реєстрації повідомлення про шахрайство пройшло відносно багато часу і в розпорядженні слідчого є певні документальні матеріали із цього приводу. У такому разі потерпіла особа може допитуватися як уперше, так і додатково.

Вирішуючи питання про шляхи встановлення комунікативного контакту, слідчому варто пам'ятати про можливі психологічні бар'єри спілкування, під якими розуміють неадекватну модель сприйняття особою проблемної ситуації та неадекватно сформовану установку (мотив) відносно себе та своїх можливостей. Під час першого та подальших контактів під час допиту можуть виникати емоційний, інтелектуальний, мотиваційний, моральний та етичний бар'єри. Вони вимагають від слідчого дотримання правил підготовки до допиту, застосування тактико-психологічних прийомів та всебічної об'єктивної оцінки отриманих результатів допиту [5, с. 79–82].

Готуючись до проведення допиту потерпілої особи, не слід забувати, що діяльність кредитних спілок регламентується Законом України «Про кредитні спілки» [6]. Тому варто ознайомитись із цим нормативно-правовим актом та звернути увагу, зокрема, на порядок створення та припинення діяльності кредитної спілки, членство й управління кредитною спілкою тощо.

Окреслюючи коло питань, які слідчий планує з'ясувати шляхом проведення допиту, необхідно відштовхуватись від положень ст. 91 КПК України, де в ч. 1 вказується, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжуючі чи пом'якшуючі покарання або є підставою для закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підста-

вою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [1]. Частина цієї інформації може повідомити слідчому саме потерпіла особа (наприклад, подія кримінального правопорушення, вид і розмір завданої шкоди).

Робочий етап проведення допиту потерпілої особи складається з кількох стадій, які змінюють одна одну: 1) встановлення комунікативного (психологічного) контакту; 2) вільна розповідь; 3) постановка запитань; 4) пред'явлення доказів; 5) актуалізація забутого. У будь-якому разі слідчому рекомендується впродовж зміни цих стадій використовувати спостереження – метод цілеспрямованого, безпосереднього сприйняття суб'єктом візуальним чи іншим способом ознак об'єкта з метою використання отриманої інформації у подальшій своїй діяльності.

Під час вільної розповіді потерпіла особа у вільній, розповідній формі повідомляє свої спогади про подію. З огляду на досліджуваний нами злочин, доцільно запитання, що спонукатиме до вільної розповіді, сформулювати так: «Розкажіть, який стосунок діяльність такої-то кредитної спілки має саме до Вас?». Слід погодитися з порадой В.О. Образцова та С.М. Богомолової з приводу поведінки слідчого під час застосування тактичного прийому «вільна розповідь». Слідчий уважно слухає розповідь потерпілої особи, не перебиваючи її. Під час розповіді слідчий повинен робити для себе відмітки, які саме обставини події найбільш багаті важливою для розслідування інформацією, з метою в подальшому з'ясувати специфічні деталі події. Завдання цієї стадії робочого етапу допиту полягає в тому, щоб з'ясувати, що саме запам'ятала особа, а що необхідно буде з'ясувати. Науковці застерігають від типової помилки, яку допускають слідчі на цій стадії: не слід перебивати особу, яка розповідає, і задавати уточнювальні чи конкретизуючі запитання про деталі, які його зацікавили. Це може призвести до того, що допитуваний може втратити нитку розповіді чи упустити щось важливе [3, с. 82-83].

Під час вільної розповіді трапляються ситуації, коли допитувана особа відхиляється від основної події і починає повідомляти інформацію, яка не стосується події шахрайства. Тут слідчий залежно від ситуації сам вирішує, коли перервати розповідь особи та спрямувати її розповідь у необхідному напрямі. Варто пам'ятати, що якщо допитувана особа не дуже відхиляється від теми, то слідчому краще не перебивати її, а проявити трохи терпіння і дослухати до кінця, ніж примушувати особу до стилю бесіди «тільки факти».

Аналізуючи вільну розповідь особи стосовно шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, слідчий повинен з'ясувати, чи отримана відповідь щодо таких обставин: 1) чи є допитувана особа членом кредитної спілки, коли була в неї прийнята (виключена з неї); 2) чи була вона присутня на установчих зборах, хто їх вів (головавав і був секретарем), які рішення приймалися; 3) які саме документи та кому допитувана особа подавала з приводу членства у кредитній спілці; 4) звідки допитувана особа дізналася про кредитну спілку та її діяльність; 5) чи знає допитувана особа інших членів кредитної спілки, кого саме; 6) чи знайома допитувана особа зі статутом кредитної спілки; 7) коли саме допитувана особа сплатила вступний та обов'язковий пайовий внески, у якому розмірі; 8) чи сплачувала допитувана особа інші внески, коли, в якому розмірі та за що; 9) чи має допитувана особа вклади на депозитних рахунках кредитної спілки, в якому розмірі, чи отримувала з них відсотки; 10) чи надавалися допитуваній особі кредити, на що, в якій формі (готівковій чи безготівковій) та розмірі; 11) чи знала допитувана особа про припинення діяльності кредитної спілки, які із цього приводу вона отримувала документи; 12) як регулярно відбувалися загальні збори членів кредитної спілки, чи була допитувана особа на них присутня; 13) чи виконувала допитувана особа управлінські функції у кредитній спілці, які саме; 14) чи знає особа членів правління кредитної

спілки; 15) що відомо допитуваній особі з приводу діяльності кредитної спілки стосовно інших установ (поручительство, кредитування, залучення коштів тощо); 16) чи відомо допитуваній особі про звітність кредитної спілки за результатами діяльності; 17) у чому полягали шахрайські дії стосовно допитуваної особи; 18) чи повідомляла допитувана особа про факт шахрайства в інші органи, куди саме, яку відповідь отримала.

Після вільної розповіді слідчий у разі потреби може застосувати такий тактичний прийом, як постановка запитань. Він полягає в тому, що допитуваній особі у певній послідовності ставляться запитання з метою уточнення обставин та заповнення прогалин у показаннях. Залежно від змісту й мети у криміналістичній літературі поставлені запитання поділяються на такі: 1) основні (спрямовані на з'ясування головних відомостей); 2) доповнювальні (спрямовані на з'ясування пропущених допитуваним фактів); 3) уточнювальні (спрямовані на найточніше з'ясування обставин, що мають значення); 4) нагадувальні (переслідують на меті оживити в пам'яті допитуваної особи ті чи інші асоціації); 5) контрольні (спрямовані на перевірку правильного розуміння даних, які допитувана особа повідомляє, та з'ясування їх джерел) [7, с. 47]. Формулюючи питання, слідчому доцільно скористатися такими стандартними формами початку запитань: «Чи не могли б Ви детальніше розповісти (описати)...», «Якщо я Вас правильно зрозуміла...», «Чи не могли б Ви ще раз пояснити...», «Чи впевнені Ви в тому, що...», «Коли саме Ви...», «Пригадайте, будь-ласка, коли Ви...», «розшифруйте, що саме Ви мали на увазі, вживаючи термін...» тощо. Формулюючи запитання, слідчий повинен дотримуватися кількох правил: не ставити складних питань, що містять підпитання, не ставити навідних запитань.

Під час допиту потерпіла особа може посилатися на документи, які або подавала вона особисто, або надавалися їй. У такому разі слідчому доцільно детально з'ясувати, де саме можуть знаходитися зараз ці документи, щоб у подальшому вирішити питання про тимчасовий доступ до них. Отримуючи інформацію про документ, слід з'ясувати: 1) його точну назву (серію, номер); 2) дату видачі (оформлення, складання); 3) відповідальну за його оформлення особу; 4) особливості; 5) можливе чи точне їх місцезнаходження. Наявність чи відсутність певних документів, на які потерпіла особа посилається під час допиту, обумовлює можливість застосування під час її допиту двох тактичних комбінацій. Перша з них передбачає детальний допит особи з приводу документів з обов'язковим подальшим додатковим допитом такої особи вже з пред'явленням цих документів. Друга тактична комбінація застосовується здебільшого на додатковому допиті після отримання слідчим у розпорядження документів.

У ситуації, коли слідчий має у своєму розпорядженні документи (або їх частину), доцільно застосувати тактичний прийом – пред'явлення документів. Він дозволить слідчому точніше зорієнтуватися в обставинах вчинення шахрайства, підтвердити вже відомі факти, з'ясувати коло осіб, яких із приводу цих документів ще потрібно допитати. Під час допиту потерпілої особи буде доцільним застосування таких тактичних прийомів: 1) роздільне пред'явлення допитуваній особі документів у певній послідовності (від найбільш важливих до менш значущих і навпаки); 2) одночасне пред'явлення допитуваній особі всіх наявних документів; 3) надання можливості особі самій вивчити документ та прокоментувати його; 4) фіксація уваги на окремих ознаках (реквізитах) документа; 5) прив'язка документа до конкретних показань із приводу шахрайства.

Завершивши з'ясувати обставини вчинення шахрайства та ознайомлюючи допитувану особу з протоколом допиту, слідчий не повинен втрачати з нею зв'язок. Як вказує В.О. Образцов, завершальний етап допиту має велике

функціональне значення. До завдань слідчого на цьому етапі входять обов'язки: 1) зорієнтувати, мотивувати допитувану особу на пригадування інформації про злочин після того, як вона попросається зі слідчим і повернеться до своїх повсякденних справ; 2) залишити сприятливе враження про спілкування зі слідчим. Варто пам'ятати, що потерпілий ще довго буде думати про те, що сталося, і, можливо, пригадає щось нове. Тому правильно вчинить той слідчий, який, прощаючись із допитуваною особою, подякує їй за допомогу, ще раз висловить своє співчуття і розуміння. Для того щоб спонукати потерпілу особу продовжити конструктивні контакти зі слідчим, рекомендується після завершення проведення допиту використовувати таку фразу: «Впевнений, що Ви будете ще думати про злочин і після того, як підете звідси. При цьому Ви можете пригадати щось таке, що не змогли згадати та повідомити зараз. Ось мій номер телефону, запишіть його та в разі чого телефонуйте» [3, с. 89]. Використання такого прийому дасть змогу зберегти позитивний зв'язок слідчого з потерпілою особою та в подальшому, в разі потреби, викликати на додатковий допит, який може бути ініційований і самою особою, чи проведення інших слідчих (розшукових) дій – пред'явлення для впізнання, одночасний допит.

Допит потерпілої особи під час розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки, можна назвати основою для прийняття слідчим під час розслідування конкретного кримінального провадження рішень про необхідність проведення інших слідчих (розшукових) дій, процесуальних рішень, а також визначення подальшого напрямку розслідування. Важливим фактором успішного проведення такого допиту є підготовка до його проведення. Як основні елементи такої підготовки варто відзначити ознайомлення з положеннями Закону України «Про кредитні спілки» та визначення переліку запитань, відповіді на які потрібно буде отримати обов'язково. На робочому етапі допиту значну увагу слід приділити з'ясуванню не тільки обставин вчинення шахрайства, а й документів, що мають до нього відношення.

Запропонований нами перелік типових запитань під час допиту потерпілої особи є лише орієнтовним і може бути доповнений залежно від обставин вчиненого злочину. Вивчення тактичних особливостей проведення допиту потерпілої особи дасть змогу в подальшому використати отриману інформацію під час розробки окремої криміналістичної методики розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
3. Образцов В.А. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии / В.А. Образцов, С.Н. Богомолова. – М.: Омега-Л, 2003. – 160 с.
4. Слідчі (розшукові) дії : навчальний посібник / [О.В. Авраменко, Р.І. Благути, Ю.В. Гуцуляк та ін.]; за заг. ред. Р.І. Благути та Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
5. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій : навчальний посібник / О.О. Андреев, Д.Д. Заяць, В.В. Колесніков [та ін.]. – Х.: ХНУВС, 2011. – 184 с.
6. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Слідча тактика : навчальний посібник / Є.В. Пряхін. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 116 с.